

Микитюк В.О., ХНПУ ім. Г.С.Сковороди

Микитюк С.О., ХНПУ ім. Г.С.Сковороди

**Внесок професорів польського походження у розбудову правової
освіти і науки на Слобожанщині у XIX столітті**

Стаття присвячена внеску професорів польського походження у розвиток правової освіти на Слобожанщині у XIX ст., які вивчали особливості литовсько-руського права, простежували тісний зв'язок права Великого князівства литовського із загальними закономірностями розвитку руського права, підкреслювали своєрідність державно-правового укладу на українських і білоруських землях. Знаходили і видавали рідкісні пам'ятки литовсько-руського законодавства, матеріали з історії права Польщі, Литви і України. Науковий доробок професорів польського походження сприяв розширенню меж вивчення права, активного залучення прикладів із законодавства для викладання і став підґрунтям для подальшого дослідження окремих історико-правових питань іншими науковцями. Тому незаперечним є зарахування цих постатей до польської національної спадщини, і до українського наукового надбання.

Ключові слова: правова освіта, юридичний факультет, провінційне право, литовсько-руське право, законодавство, історія польського законодавства, ординарний професор.

The article is devoted to the contribution of the professors of Polish origin in developing the law education in Slobozhanschina in the XIX century, who studied features of Lithuanian and Russian law, traced close connection of law of Grand Duchy of Lithuania with common patterns of development of Russian law, emphasized the originality of state and legal system on Ukrainian and Belarusian lands, found and published rare memorials of Lithuanian and Russian legislation,

documents from the history of law of Poland, Lithuania and Ukraine. Scientific contribution of professors of Polish origin promoted expanding boundaries of studying law, active attraction of examples from legislation for teaching and became the foundation for further research of separate historical and legal issues by other scientists. Thus, enrollment of these personalities to Polish national heritage and to Ukrainian scientific heritage is considered to be incontrovertible.

Key words: law education, faculty of law, provincial law, Lithuanian and Russian law, legislation, history of Polish legislation, ordinary professor.

Актуальність проблеми зумовлена історичними особливостями співіснування двох сусідніх держав – України і Польщі, території яких у XIX столітті перебували під контролем Російської Імперії, але продовжували боротися за самостійність; за допомогою науковців, громадських діячів формувати програми національного визволення і утворення самостійних держав.

У XIX ст. посилення поліцейсько-бюрократичної самодержавної системи зумовило остаточну ліквідацію залишків автономії українських земель і створення напівавтономної польської держави (Королівства Польського 1815 р.), під егідою російського імператора. Крім того, подальше обмеження самоврядування у Польщі було пов'язане з наступними подіями - поразки Листопадового повстання (1830-1831 рр.) і Січневого повстання (1863 р.), що суттєво вплинуло і на університетську освіту. Так, діяльність Кременецького ліцею (1805), утворення якого належить польському науковцю, педагогу, громадському діячу Т.Чацькому, була припинена російською владою (1831 р.), але наукові кадри цього ліцею продовжували свою правову освітню діяльність на юридичних факультетах в університетах Харкова, Києва та ін.

Взагалі, початок XIX ст. ознаменувався низкою змін в освітньому і культурному житті, бо новий уряд при Олександрі I признав незадовільним

стан народної освіти. Сам імператор Олександр І вважав правильне рішення цього завдання важливою справою свого царювання і основою благополуччя своїх підданих. Тому уряд не зупинявся ні перед якими грошовими пожертвуваннями для устрою як училищ, так і університетів. З огляду на бідність матеріальних коштів, уряд звернувся до суспільства із закликом пожертвувати на народну освіту. Це звернення мало великий успіх – був відкритий Імператорський Харківський університет (1805), який був першим університетом у Східній Україні¹. Особлива увага приділялася юридичній освіті, бо вихідці юридичних факультетів могли не лише залишатися при університетах для подальшої науково-викладацької діяльності, але і залучалися до державної служби, що вимагало від них сумлінного ставлення і підкорення ідеям самодержавства.

Аналіз стану дослідження діяльності професорів польського походження дозволяє стверджувати, що особливий інтерес викликають праці історико-правового спрямування. Так, перші публікації, які частково торкались викладання правових дисциплін у вищій школі досліджуваного періоду, з'явилися на початку ХХ століття. Серед них – фундаментальні дореволюційні історико-педагогічні монографії та періодичні видання у вітчизняних університетах Д.Багалія, М.Чубинського «Юридичний факультет за перші сто років існування (1805-1905)», Д.Багалія «Досвід історії Харківського університету» та ін.

Разом з тим, сучасні дослідження Жванко Л., Журавлева І., Марценюка Р. та ін. присвячені з'ясуванню ролі видатних діячів освіти, культури, мистецтва в україно-польських відносинах. Втім, на нашу думку, недостатньо дослідженими залишається польська складова діяльності професорів Харківського імператорського університету.

---

¹ Микитюк С.О. Організаційно-педагогічні умови викладання правових дисциплін у ВНЗ України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): дис.....к. пед. наук: 13.00.01/ ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Харків, 2007. 276с.

З огляду на це, метою статті є аналіз діяльності професорів польського походження, з'ясування їх ролі у розбудові правової освіти і науки у контексті функціонування юридичного факультету Харківського імператорського університету у ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. З Харківським імператорським університетом пов'язана історія вищої школи й усієї освіти Слобожанщини. Щодо історії створення університету слід зазначити, що одним із фундаторів університету, окрім В.Н.Каразіна, став граф С. Потоцький – потомок старовинного польського роду, який з 1803 р. згідно наказу Олександра І отримав посаду куратора Харківського навчального округу і доклав чималих зусиль щодо створення відповідних умов життя для викладачів, серед іншого й поляків, яких особисто запрошував до новоствореного імператорського університету (1805). У 1803 р. здійснив поїздку до Кракова, де провів перемовини з відомим громадським діячем, куратором Віленського навчального округу і своїм другом Т. Чацьким на предмет запрошення до Харкова викладачів Ягеллонського університету. Одним із перших викладачів-поляків, прибулих на запрошення С. Потоцького у 1804 р. був музикант Я. Вітковський, а з 1815 р. поляк І. Лозинський².

Поступово провінційний Харків стає місцем проживання і праці й інших вихідців з Польщі, місцем отримання наукових ступенів у європейського типу університеті. І вже у 1824 р. «Украинский журнал» написав про Харків, як про «столицю всієї південної Європейської Росії»³. А у грудні 1825 р.

---

² Жванко Л. Полонія Харкова (1805 - 1918): штрихи до портрету. [Електронний ресурс]. Веб-сайт. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2481-lyubov-zhvanko-poloniya-kharkova-1805-1918-shtrikhi-do-portretu>

³³ Журавлева И. К. Идеал попечительства – граф Северин Потоцкий. Харків і Польща: люди і події: Міжнародна науково-практична конференція (2005; Харків): матеріали / Кер. проекту М. Є. Жур; редкол.: Л. М. Авраменко та ін. Харків: Майдан, 2006. С. 65. (Польський альманах ; Зб. 2).

місто відвідав один із найвидатніших польських поетів А. Міцкевич, де відбулося особисте знайомство з українським письменником і поетом, палким прихильником польської культури П. Гулаком-Артемовським. За різними даними поет пробув у місті від двох до трьох тижнів, спілкувався зі своїми близькими віленськими знайомими – професором права І. Даниловичем і викладачем мінералогії І. Криницьким⁴.

З відкриттям Харківського університету почали навчання 57 студентів, ще не розділених за факультетами, а навчальний процес забезпечували 21 викладач, з яких 14 були іноземцями. Деякі посади тривалий час залишались вакантними (на факультеті моральних і політичних наук – професора богослов'я (до 1820 року); професора святого писання та церковної історії; професора політичної економії і дипломатії)⁵.

На початку свого існування факультет (моральних і політичних наук, потім - юридичний) вдавався до різних засобів, щоб забезпечити повноту викладання курсів: запрошував іноземних професорів; дозволяв тимчасове викладання на вакантних посадах професорам, які були на той час в університеті; пізніше - запрошував на посади студентів, що закінчили повний курс навчання, а також старших вчителів гімназій і магістрів; ад'юнктів (старшим вчителям і магістрам, які служили не менш ніж 3 роки, надавалось звання ад'юнкта); відправляв за кордон слухачів, надаючи письмові поради щодо занять (за згодою Ради університету).

Вагомий внесок у розвиток юридичної освіти, зокрема і Харківського імператорського університету зробив професор І.Данилович, який народився у с. Гриневичі, нині Великі Гриневичі Білостоцького воєводства, Польща. Навчався у Віленському університеті на юридичному факультеті,

---

⁴ Історія Харкова у пам'ятних дошках. Фактографічні та бібліографічні відомості: веб-сайт. URL: http://mevorydoskikharkov.blogspot.com/2016/03/blog-post_9.html

⁵⁵ Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет существования (1805-1905)//Под ред. М.П.Чубинского и Д.И.Багалея; Вступ. Ст. Т.Г.Павловой.- Х.: Из-во САГА, 2007. С.10

де отримав звання кандидата права (1811), а потім - ступінь магістра права (1812).

Спочатку викладав у Віленському університеті (з 1814- 1824 рр.) місцеве провінційне право. Перебував у науковому відрядженні у Варшаві та Петербурзі, де вивчав судовий процес і діловодство⁶⁶. Підтримував близькі стосунки з польським істориком Йоахімом Лелевелем, який прибув до Віленського університету. Брав активну участь у кодифікаційних роботах, входив до складу Віленського комітету для збирання провінційних законів.

Після заворушень серед студентів у Віленському університеті був звільнений з посади професора, його провина не була доказана і він був переведений до Харківського імператорського університету професором дипломатії.

З дозволу міністерства, він був призначений завідуючим кафедрою російського і провінційного права (1825 р.). Під час перебування у Харкові І.Данилович видав Судебник Казимира 1468 р. і Літопис Литви і Русі.

Основні наукові інтереси І.Даниловича стосувалися історії і тогочасного стану права західних губерній Росії, зокрема литовсько-руського права. Дотримувався демократичних поглядів, протестував проти кріпацтва, пропагував ідею слов'янської єдності. Відстоював необхідність вивчення права Великого князівства Литовського для з'ясування загальних закономірностей розвитку руського права, був предтечою наукової школи західноруського права, яка досліджувала, зокрема, своєрідність державо-правового укладу на українських і білоруських землях.

Знав польську, латинську, німецьку, французьку й російську мови, володів даром оповідача, мав глибокі знання в галузі руського права. Дослідник і

---

⁶⁶ Юридичний факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Под ред. М.П.Чубинского и Д.И.Багалея; Вступ. Ст.Т.Г.Павловой. – Х.: Издательство САГА, 2007. С. 231-232

видавець найдавніших пам'яток литовсько-руського законодавства, матеріалів з історії Польщі, Литви й України. Іменем Даниловича названо літопис Литви і Русі, знайдений ним у Білостоцькому воєводстві.

Праці Даниловича видавалися польською та російською, серед них «Скарбниця актів папських, цісарських, королівських, князівських, народних ухвал, постанов різних влад та урядів, що можуть допомогти критичному з'ясуванню історії Литви, Русі Литовської і близьких їм земель»⁷.

Одним із яскравих прикладів тогочасних професорів, знавців права, вихідців з Польщі, можна вважати Олександра Міцкевича, рідного брата видатного польського поета Адама Міцкевича, доля якого майже на 30 років пов'язала з Україною. Кременець, Київ, Харків – із цими провідними науковими центрами склалася його науково-педагогічна діяльність.

Здобуваючи освіту на юридичному факультеті Віленського університету, О.Міцкевич виявив значні успіхи в навчанні та науці. Так, він взяв участь в оголошеному через юридичний факультет конкурсі (1822 р.), у якому найкращі студенти мали представити письмові праці з історії права. За написання праці «Який вплив римське законодавство мало на законодавство польське та литовське?» отримав 2-е місце.

Посилення політичної реакції Олександра І, а з нею і масові арешти студентів Віленського університету у 1823 р. призвело до створення комісії з розслідування справи, пов'язаної з таємними студентськими організаціями «філоматів» та «філаретів»⁸. Серед арештованої польської молоді та студентства опинилися не тільки Адам та Олександр Міцкевичі, а й викладачі Університету (авт. – як і І.Данилович). Звинуваченого в «процесі

---

⁷ Юридичний факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Под ред. М.П.Чубинского и Д.И.Багалея; Вступ. Ст.Т.Г.Павловой. – Х.: Издательство САГА, 2007. С. 233

⁸ Марценюк Р. Литва-України – Литва – життєвий та творчий шлях професора Олександра Міцкевича // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. С. 42

філоматів», О.Міцкевича було ув'язнено від листопада 1823 р. до квітня 1824 р. у францисканському монастирі Вільна [47, s. 478; 51]. Через брак доказів та незнання слідчою комісією про «Союз філадельфістів» влада змушена була його відпустити. Однак брата Адама було заслано в Росію. Тому навчання на правничому факультеті Олександрові вдалося остаточно завершити лише у 1826 р., отримавши ступінь магістра законодавства й церковного права.

А вже наступного, 1827 р., він захистив магістерську дисертацію "De nominis pignore" латинською мовою. Після захисту дисертації молодий науковець у пошуках роботи прибуває до Петербурга, маючи намір працевлаштуватися в Комісії складання зводу законів під керівництвом графа Д. Блудова, що в цей час очолював Імператорську академію наук. Після невдалої спроби облаштуватися в Петербурзі Олександра Міцкевича восени 1828 р. було обрано викладачем польського, литовського, римського права та енциклопедії права Кременецького (Волинського – авт.) ліцею⁹.

За час праці в ліцеї О. Міцкевич написав польською мовою декілька статей з історії польсько-литовського права й уклав методичні рекомендації до тих предметів, які викладав. Усі праці молодого викладача було рекомендовано до друку, але надрукована була тільки одна – «Про вплив римського законодавства на законодавство польсько-литовське», що вийшла у Варшаві 1827 р. До часу його праці в Ліцеї відносяться й перші спогади про нього одного з його учнів: «...викладав способом університетським, не використовував жодної риторики, був скромним, а коли читав історію польського законодавства, не можна було не захоплюватися. У викладанні самого права зумів виховати в учнів повагу до права, його потрібність і безумовне йому підпорядкування. Словом, лекції Міцкевича не тільки

---

⁹ Марценюк Р. Литва-України – Литва – життєвий та творчий шлях професора Олександра Міцкевича // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. С. 43-44

вчили права, але й вчили шанувати право і спонукали молодь бути гідними громадянами»¹⁰.

В складних умовах репресій, пов'язаних із польським повстанням 1830 – 1831 рр., продовження фахової праці, а також пошук нових джерел утримання, цілковитого залежали від ступеня довіри, яким російська влада обдарувала польських педагогів. О. Міцкевич, вирішивши залишитися на державній службі, добре знав про ймовірні результати свого рішення і скоро був переведений спочатку до університету Св. Володимира у Києві, а потім - Рішенням Міністра народної освіти від 29 січня 1838 р. О. Міцкевича вирішено було перевести ординарним професором до Харківського університету. Навздогін за О. Міцкевичем до Харкова передавався і його формулярний список по службі¹¹.

Натомість для О. Міцкевича розпочинався новий етап життя. З Харковом його пов'яжуть довгі 20 років викладацької праці. 29 січня 1839 р. до Харківського університету надійде наказ про призначення Олександра Міцкевича ординарним професором римського права. Відтепер О. Міцкевич буде змушений читати лекції лише російською мовою. Розпочав свою викладацьку працю він предметами для студентів 2-го курсу, а саме з історії римського права (6 годин на тиждень), а продовжив у 2-му півріччі – системою римського права (6 годин на тиждень за власними записами). 1842 р. О. Міцкевича затверджено ординарним професором по кафедрі римського законодавства та історії¹². Того самого року до звичних предметів викладання додалися для 3-го і 4-го курсів у першому півріччі –

---

¹⁰ Wrzosek A. Aleksander Mickiewicz. Ostatni professor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim (Sylwetka skreślona przez jego ucznia) / A. Wrzosek // Minerva Poska. – 1927. – Nr. 1. – S. 75.

¹¹ Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1842/43 академический год. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1842. С.24-25

¹² Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1842/43 академический год. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1842. – С. 29-30.

про сімейне і спадкове право із системи римського законодавства по 2 години на тиждень.

Слід зазначити, що схвалення і довіру університетської влади так потрібної для отримання роботи та прогудування своєї родини О. Міцкевич здобував і формальною відмовою від своїх знаменитих родичів.

Праця в Харківському університеті для О.Міцкевича була плідною і в науковій діяльності. Існують припущення, що в цей час ним було підготовлено 20 праць, серед яких найзнаменитішою є «Встановлення системи філософії у Франції», однак жодної праці не зберіглося і їх не було надруковано. Натомість збереглися відгуки його колишніх студентів та викладачів, які характеризували його як високоморальну постать: «Один тільки професор римського права Міцкевич, ... один не покривив душею, тому що був людиною правди, уроків не давав (ідеться про платні лекції перед екзаменами – Авт.) і не знав лицемірства»¹³. У рукописному вигляді залишився і «Курс польського цивільного права та його історії у викладанні в Кременецькому ліцеї».

Висновки. Професори польського походження зробили помітний внесок у розвиток юридичної освіти на території Слобожанщини: досліджували історію права західних губерній Російської імперії (литовсько-руське право), своєрідність державного укладу на українських і білоруських землях (І.Данилович), історію польсько-литовського права і його зв'язок з історією руського права (О.Міцкевич), тобто значно розширювали межі вивчення права взагалі. Слід відзначити, що плідна науково-викладацька праця професорів супроводжувалась надзвичайно важкими умовами їх існування – відмова від спілкування з близькими і рідними, заборона брати участь у різних товариствах - бо держава суворо регламентувала суспільне і особисте

---

¹³ Марценюк Р. Литва-України – Литва – життєвий та творчий шлях професора Олександра Міцкевича // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. С. 45

життя членів університетської корпорації, здійснюючи постійний контроль за їх діяльністю. Однак, з огляду на все вище викладене, незаперечним є зарахування І.Даниловича і О.Міцкевича і до польської національної спадщини, і до українського наукового надбання.